

Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin II. Meşrutiyet'i Hazırlayan Sebepleri Tahlili*

The Last Chronicler Abdurrahman Şeref's Analysis about Reasons for Preparing the Second Constitutionalism

EYÜB BAŞ**

Öz: Çalışmada Osmanlı tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan II. Meşrutiyet'in ilanını hazırlayan sebeplere odaklanılmıştır. Bu uğurda gösterilecek çabanın hiç şüphesiz o devrin gelişmelerini bizzat yaşamış bir kişinin verdiği bilgilerle desteklenmesi anlamlı olacaktır. Söz konusu durum gözetilerek çalışmada Osmanlı Devleti'nin son vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi tercih edilmiştir. Bir tarihçi gözüyle, II. Meşrutiyet'i hazırlayan sebeplerin başında I. Meşrutiyet'in gerekliliklerinin yapılmayışını görmektedir ki, beş madde halinde üzerinde durduğu sebeplerin tamamı aslında bu durumu açıklama gayretidir.

Anahtar Kelimeler: İslam tarihi, Hamideli, Battâl Gâzi.

Abstract: In the study it has been focused on the reasons which had prepared the proclamation of Second Constitutionalism, one of the most important milestones in Ottoman History. Supporting the effort which to make for this cause will absolutely be significant with information given by someone who has lived himself developments of that period. Considered the aforementioned case, in the study it has been preferred Abdurrahman Şeref, the last chronicler of Ottoman Empire. He, as a historian, observes that which is the main for reasons is to be executed necessities of First Constitutionalism, such that in fact, all of reasons on which he specified in five matters is the effort of explanation this case.

Keywords: Second Constitutionalism, Ottoman Empire, Abdurrahman Şeref, history, chronicler.

* Bu çalışma 7-10 Mayıs 2008 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen *The Second Constitutionalism/Meşrutiyet on Its Centenary International Congress*'de, "Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'ye Göre II. Meşrutiyet'i Hazırlayan Sebepler ve Bunların Tahlili" başlığıyla sunulan tebliğin geliştirilerek yayına hazırlanmış halidir.

** Prof. Dr. | Kırkkalç Üniwersitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Giriş

Tarihî olaylar sebep ve sonuçları itibariyle birbirinden bağımsız olarak değerlendirilemezler. Birtakım şartların sonuçları olarak ortaya çıkarlar ve neticede başka birtakım gelişme ve değişimlere sebep olurlar. İşte II. Meşrutiyet'in ilanı (11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908), farklı ve fakat birbiriyle ilişkili birçok faktörün bir neticesi olarak gerçekleşmiş, aynı zamanda her bakımdan kendisinden sonraki dönemi çok derinden etkileyen bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan tecrübeler ve kazanılan yeni siyasal ya da fikri gelenekler (Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük), yapılan tartışmalar, gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketleri, Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplara ışık tutmuştur. Tarihimizde böylesine önemli bir olayı ve dönemi sağlıklı bir şekilde algulamak ve değerlendirmek için, sahanın uzmanlarınca şu ana kadar şüphesiz ciddi anlamda gayret sarf edilmiştir. Bu gayretin öneminin farkında olarak, Osmanlı Devleti'nin son vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)'nin, bir Osmanlı aydını ve tarihçisi olarak II. Meşrutiyet'in ilanı öncesi ve sonrası tarihi gelişmeleri ne surette ele aldığı ve değerlendirdiğinin bilimsel bir anlam ifade ettiği kanaatindeyiz. Buna bağlı olarak bildirimizde, öncelikle Abdurrahman Şeref Efendi'nin 1908 ve 1909 yılı olaylarını içeren tarih eserinden, daha sonra da diğer çalışmalarındaki ifade ve tavırlarından konuya ilişkin yaklaşımlarını tespit edecek ve sunmaya çalışacağız. Onun özellikle *Tarih Musâhabeleri* adı altında neşredilmiş olan yazıları,¹ kanımızca Osmanlı Devletinin son dönemini en iyi şekilde anlatan tarih yazılarıyla doludur. Bunlar özellikle Osmanlı tarihinin Tanzimat'la II. Meşrutiyet arasındaki dönemi hakkında sağlam yargılara varabilmek için kesinlikle dikkate alınması gereken yazılardır.

1. Abdurrahman Şeref Efendi'ye Göre Meşrutiyet

Abdurrahman Şeref Efendi, II. Abdülhamid döneminde yazdığı ve yayınladığı *Coğrafyâ-yı Umûmî* adlı eserinde, gelişmiş devletlerin yönetim şekillerinden bahsederek, meşrutiyet hakkında şunları yazmıştır:

¹ 1917 tarihinden başlayarak "Sabah" gazetesine yazdığı günlük makalelerin ve sonradan "Vakit" gazetesinde kaleme aldığı bazı yazıların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan eseridir. *Tarih Musâhabeleri*, Matbaa-i Âmirce, İstanbul 1339/1920.

“Hükümet-i meşrûtada ise kral ve hükümdar olan zâtın iktidarı ve nüfûzu bir takım nizâmât ile tahdîd edilmiştir.”²

Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre, meşrutiyet sözcüğü monarşik idareler tarafından her memlekette ve tarihin her döneminde korkulu bir rüya kabul edilmiş ve hükümdarları korkuta gelmiştir. Bu korku fikrinin iyi ahlaklı olarak yaratılmış hükümdarlarda bile az çok bulunduğu, bunun da daha çok yakınları ve etrafındakiler tarafından aşılındığına ve onları kuruntuya düşürdüklerine dikkat çeken Abdurrahman Şeref Efendi, ortaya çıkan baskı ve istibdat ortamından faydalananların ise, hükümdarın kendisinden çok yine etrafındaki peykleri (yandaşları) olduğunu ifade etmesi önemli bir tahlildir.³

2. Abdurrahman Şeref Efendi'nin I. Meşrutiyet'in İlanına Şahitliği

Abdurrahman Şeref Efendi, 23 Aralık 1876 tarihindeki I. Meşrutiyet'in ilanına şahit olmuş ve bu şahitliğini şöyle dile getirmiştir:

Sultan II. Abdülhamid Kânûn-ı Esâsiyi kabul ve onaylayarak Hatt-ı Hümayûn ile Bâb-ı Âlî'ye gönderdi. Bâb-ı Âlî'nin deniz tarafındaki alanına, devlet şûrasının balkonu önüne kürsü konmuştu. Fermanın gelmesini bekleyen birçok halk birikti. Hava yağmurlu idi. Ben erken gidenlerdim, kürsünün yanında idim. Kalabalık dolayısıyla itilip kakılmaktan ve şemsiyelerin çarpışmasından gelenler hayli rahatsız oldular. Mâbeyn Başkâtibi Said Bey Hatt-ı Hümayûnu getirdi, âmedci Mahmud Celâleddin Bey okudu. Bundan sonra Mithat Paşa Allah'a şükür ve övgü, padişaha teşekkür ve hayır dua etti. Sesinin titremesi hala kulağımdadır. Paşanın sesini yalnız bu fırsatla işitmişimdir.⁴

I. Meşrutiyet'in ilan edildiği sırada 23 yaşında genç bir tarih öğretmeni olan Abdurrahman Şeref Efendi'nin meşrutiyet ilanı ile ilgili düşünceleri şöyleydi:

Anayasanın ilanı bir iç ihtiyacı doyurduktan başka, ortaya çıkan politik sıkıntıları da kolaylaştırmak ve yatıştırmak için bir parmak bal gibi ortaya konulmuştu. İçteki etkisi gençler ve saf düşüncelilerde meydana geldi ama

² Abdurrahman Şeref, *Coğrafyâ-yı Umûmi*, İstanbul 1306/1890, s. 60. Eserin 1323/1907 tarihinde yayınlanmış olan 4. baskısında, söz konusu kısım çıkarılmıştır.

³ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, s. 196-7.

⁴ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, s. 202-3.

dışarıda ihtiyatla karşılandı. İngiliz basını uygulanmasındaki zorluklara dair uzun makaleler ve görüşler yayınlıyordu. Aklımız bir karış yukarıda gezen bizler de onları bilgisizlikle suçluyorduk. Bir gün Mekteb-i Sultânî müdür başyardımcısı M. Graned ile görüşüyordum. Tarih öğretmenliğinden yetişme olan bu ihtiyar bana 'Geçireceğiniz bu değişiklik döneminde yeni sistemden doğacak sarsıntılara memleketinizin hayırlısı ile dayanabilmesini dilerim; zira bu çeşit inkılaplar alışkın olmayan memleketlerde göğüslenmesi mümkün olmayan sarsıntılar meydana getirir' demişti. Ben ise ihtiyar öğretmenin sözlerine kulak asmadım. Çünkü anayasanın ilanıyla memleketimiz tarihte okuduğumuz İngiltere gibi oldu kesin inancında idim.⁵

Abdurrahman Şeref Efendi'nin söz konusu ifadelerinden, onun iç siyasetteki gelişmelerin yanı sıra özellikle Batı'daki dış gelişmeleri iyi takip ettiğini,⁶ yönetimle ilgili problemlere zihin yorduğunu ve kanaatlerini etrafıyla paylaştığını çok rahatlıkla anlamaktayız. Nitekim Sıtkı Som adlı bir öğrencisinin hatıralarında "İstibdad idâresinin bütün şiddeti ile hüküm sürdüğü zamanlarda hocalarımızın derslerini kontrol için her derse bir hafiyeye gelir, dersin sonuna kadar kalırdı. Bu kadar sıkı tedbirlere rağmen rahmetli hocamız Abdurrahman Şeref Bey, tarih derslerinde hiç çekinmeden Fransa ihtilalini bütün tafsilatı ile anlatır; I. Meşrutiyet'in Meclis-i Meb'ûsanının nasıl açıldığını, nasıl kapatıldığını izah ederdi"⁷ şeklinde ondan bahsetmesi düşüncemizi desteklemektedir.

Abdurrahman Şeref Efendi I. Meşrutiyet'in uygulanamayışının nedenini ise şu şekilde ifade etmiştir:

Kânûn-ı Esâsî'yi tanzim ve usûl-i meşrûtiyeti te'sis eyleyenler ki reisleri Midhat Paşa'dır, sadakat ve hamiyetlerine ve maksatlarının ulviyetine hiç diyecek yoksa da mikdarları ekalli-i kalil olup ekseriyet-i azîme-i millet bu

⁵ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, s. 202.

⁶ Abdurrahman Şeref Efendi'nin Batı kültürüne yakın olduğu söylenebilir. Avrupa kültürünü tanımasında şüphesiz ki yetiştiği okul olan Galatasaray Lisesi ve burada öğrendiği Fransızca etkili olmuştur. Kişiliği hakkında geniş değerlendirmeler için bkz. Mehmet Demiryürek, *Devlet Adamı ve Tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1999, s. 81-2. Bu çalışma daha sonra şu adla yayınlanmıştır: *Tanzimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2003.

⁷ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-1969, c. II, s. 821.

şeyleri idrâkden âciz ve milletin bu acz ü cehli pâdişah-ı zamanın hulk-ı mesleğine muvâfık ve mülâyim olduğundan önu alınamayan Rusya muharebesinin başlaması münasebetiyle iki küçük tecrübesi yapılan meclis-i meb'ûsân muvakkaten dağıldı. Bu müddet-i muvakkate otuz iki sene sürmüştür.⁸

3. Abdurrahman Şeref Efendi'ye Göre II. Meşrutiyet'i Hazırlayan Sebepler

Tanzimat döneminde yetmiş, I. ve II. Meşrutiyet devirlerini yaşamış, Kurtuluş Savaşı sonunda yeni bir Türk devletinin kuruluşuna hem şahit hem de destek olmuş olan Abdurrahman Şeref Efendi'nin, II. Meşrutiyet'i hazırlayan sebepler ve bunların tahlili ile ilgili fikirlerini, müstakil olarak onun 1908 ve 1909 yılı olaylarını içeren tarih eserinden⁹ öğrenmekteyiz. Abdurrahman Şeref Efendi söz konusu eserinde II. Meşrutiyet'in ilanını gerektiren sebepleri birkaç başlıkla tasnif etmeye çalışmış ve şu şekilde sıralamıştır:

3.1. Emniyetsizlik ve Hafiyeler

Abdurrahman Şeref Efendi'nin burada sarf ettiği ifadelere göre saray, devletin işlerini yürüten memurlara son derece güvensiz bir tavır sergilemekte, böylece aralarında jurnalcilerin olduğunu düşünen herkes hal ve tavırlarını gizlemek ve kendilerini olduklarından farklı göstermek zorunda hissetmekteydi.¹⁰ Bu tür tavırlara, nâzır pozisyonunda olan kişilerin dahi girebildiklerini sert bir dille eleştirmiş olan Abdurrahman Şeref Efendi,¹¹ saray tarafından sergilenen güvensiz tavrın devlet adamları ve memurlarına karşı gösterilmekle kalmayıp bütün halka şâmil edilmesiyle de, halkın düşman yerine konduğunu esfle anlatmıştır.¹²

⁸ Bayram Kodaman & Mehmet Ali Ünal, *Son Vak'ânüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 4.

⁹ Kodaman & Ünal, *Son Vak'ânüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*.

¹⁰ "Vükelâ ve me'mûrîn-i devlet şâyân-ı emniyet görülemeyib her dairede tecessüs-i ahvâl için birkaç jurnalcı bulundurmak lâzımeden oldu." *Son Vak'ânüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 5.

¹¹ "Bî'd-defa'ât vâki' olmuşdur ki bir nâzır meclisde mazbatasını mühürlediği bir maddeyi te'vîlât-ı mefsedet-kârâne ile utanmadan o akşam jurnal etmiş ve menâfi-i umumiyyeye hâdim nice mesâlih-i mühimme envât tesvîlâta ve sekteye uğratılmıştır." *Son Vak'ânüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 5.

¹² "Maraz-ı vehm iştidâd bulmasıyle ahâli nazar-ı şehriyârde hasım gibi telakki olunarak herkesin en küçük hareketına varıncaya kadar tecessüs olunmak için mühim bir kuvve-i zâbita-i hafiyec teşkil kılınmıştır." *Son Vak'ânüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*,

Ortaya çıkan tabloda casusluğun kazançlı bir sanat haline geldiğini belirten Abdurrahman Şeref Efendi, böylece Osmanlı ülkesinde hafiye bulunmayan bir yer kalmadığını ve insanların birbirine güvenlerinin tamamen kaybolduğuna dikkat çekmiştir. Çünkü uydurma haber ve iftiralarla pek çok kişi ağır cezalara çarptırılmaktaydı. Kısacası jurnalcilerin devlet ve millete verdikleri zarar anlatılamaz boyuttaydı. Nitekim Abdurrahman Şeref Efendi, bunların şerrinden korkan milletin dilsizliğe veya düşündüğünün aksini söylemeye mecbur ve mahkûm edildiğini, açıkçası yalancılığa alıştırıldığını belirtmiş, jurnalciliği de hayâsızlık ve rezillik olarak nitelendirmiştir.¹³

Abdurrahman Şeref Efendi söz konusu jurnalciliğin örneklerine devrinde defalarca şahid olmuş biridir. Hatta kendisi de bizzat bunun zararını görmüştür. Onun terceme-i halini kaleme almış olan talebesi Efdaleddin Bey, Abdurrahman Şeref Efendi'nin hayatında en çok müteessir olduğu olayın, bir talebesi tarafından jurnallenmesi olduğunu kaydetmiştir. Anlattığına göre, Abdurrahman Şeref Efendi bu talebesini bildiği halde daha sonra kimseye ondan bahsetmemiştir. Jurnal konusu ise, neşrettiği *Zübdetü'l-Kısas* adlı İslâm tarihi eserindeki "Eimme ve ümerânın (halifelerin) Kureyş'den olacağı hadisi" hakkındadır. Abdurrahman Şeref Efendi'nin bu hadisi uydurma olarak kabul etmesi II. Abdülhamid'e jurnallenmiş, bunun üzerinde kitapları toplattırılmıştır. Şahsının ilmi kişiliğinin ve saygınlığının sarayda bulunan pek çok talebesince övülmesiyle kendisi için başka bir işlem yapılmamıştır.¹⁴

Abdurrahman Şeref Efendi'nin *Servet-i Fünûn* gazetesinde II. Abdülhamid'in ölümü üzerine yazmış olduğu makalesinde,¹⁵ emniyetsizlik ve hafiyeler meselesine değindiğini görmekteyiz. Söz konusu durumun sebebi olarak Abdurrahman Şeref Efendi şu ifadeleri kullanmıştır:

Küçük yaşından beri mübtela olduğu vahimenin tesiriyle saltanat ve hayatını daima tehlikede görmek kendisinde bir maraz-ı müzmin halini almış idi. Jurnalcilerin ilkâat-ı mütevâliyesi vehmine mürevvehe-cünban olmakla

s. 5-6.

¹³ "... filân işi ve filân zâtı ben jurnal ettim gibi tefâhürlere koyulup, hayâsızlıkları, rezâletleri, hânüman yıkmaktaki maharetleri ile nefret ve lâ'net-i umûmiyyeyi bihakkın celb ve da'vet etmişlerdir." *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 6.

¹⁴ Bkz. Efdaleddin, *Abdurrahman Şeref Efendi Terceme-i Hâli*, İstanbul 1927, s. 31.

¹⁵ Bu makale Ahmed Refik ile birlikte yayınladıkları *Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye Dair* (İstanbul 1918) adlı esere de alınmıştır.

hıfz-ı câh için hatıra gelen ve gelmeyen takayyüdât ve tazyikâtın kâffesini icrâ ve hâb ve arâm ve faaliyet ve ihtimamını bu uğurda feda eylediği halde Cenâb-ı Rabb-ı Kâdir'in adalet-i ezeliyesi tecelli eyleyerek âkibeti korktuğuna uğradı ve hal' olundu. Herkesce malum olmayan keyfiyet-i hal'ini beyân ve hikâye edeceğim.¹⁶

3.2. Maarif ve Matbuat

Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre II. Meşrutiyeti hazırlayan sebeplerin ikincisi, istibdadın en büyük düşmanı olarak kabul edilmiş olan maarif ve matbuattır. Bir anlamda cehaleti tasvip ve tasdik eden yönetimin, bilginin elde edinilmesini engellemesi ve bilgi dolaşım sistemini tıkamasıdır. Mekteplerdeki muallim ve talebelerin dahi ne söylediklerinin takip edilmeye çalışıldığını belirten Abdurrahman Şeref Efendi'nin, bu konuda dikkatini çeken en önemli şey ise bir tarihçi olarak mekteplerin ders programlarından tarih dersinin neredeyse büsbütün çıkarılmış olduğudur.¹⁷ Ortaya çıkan tabloda, Allah'ın insana bahşetmiş olduğu en önemli lütuflardan biri olan “konuşabilme” yetisinden, o devirde Osmanlıların çok az nasiplendiklerini belirterek, bütün milleti “Encümen-i Hâmûşâne (Dilsiz Toplum)” olarak nitelemiştir.¹⁸

Abdurrahman Şeref Efendi'nin işaret ettiği tarih öğretiminin okullardan soyutlanması konusu, II. Abdülhamid dönemindeki uygulamaların birçok yazar tarafından tenkit edilmesine neden olmuştur. Örneğin Yusuf Akçura (1876-1935), bu durumu şu sözleriyle dile getirmiş ve tenkit etmiştir:

Meşrutiyetin fiilen ilgasından sonra ikinci defa ilanına kadar geçen devre-

¹⁶ Abdurrahman Şeref Efendi, “Sultan Abdülhamid-i Sâni”, *Servet-i Fünûn*, 8 Mart 1918, s. 70-72.

¹⁷ “... mekteplerde ulûm ve fûnûn tedrisâtı bin türlü tazyikât ve tekayyüdât ile tahdîd edilmiş ve programlar bu fikir üzerine tertîb edildiği gibi tarih misillî dersler büsbütün programdan çıkarılmıştır.” *Son Vak'ânüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 7. Dönemin tarih derslerinin sıkıntılı bir şekilde verildiğini ve özellikle sınavlarda yanlış anlamalara sebep olabilecek soru ve cevaplar olduğuna Efdaleddin Bey işaret etmekte, Abdurrahman Şeref Efendi'nin başından geçen bir olayı da bu konuya örnek olması açısından anlatmaktadır. Bkz. Efdaleddin, *Abdurrahman Şeref Efendi Terceme-i Hâli*, s. 26-27. Bu konuda ayrıca bkz. Fuat Baymur, *Tarih Öğretimi*, İstanbul 1864, s. 16; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1939, c. III, s. 677-678; Murat Akpınar, *İttihat ve Terakki Dönemi Tarih Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (1908-1914)*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2003, s. 61-64.

¹⁸ “Hocalar, şakirdler, kitaplar, velhâsıl bütün millet *Encümen-i hâmûşâne* dönerek Cenâb-ı perver-digâr'ın nice beşere en büyük lütf-i sübhânisi olan fazilet-i nâtıkadan o devirde Osmanlılar pek az behremend olmuşlardır.” *Son Vak'ânüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 7.

de, maruf ta'bir ile *Devr-i Hamîdî*'de padişah ve hükümet tarihi sevmezler ve tarihten korkarlardı. Bu devirde umumi tarih çok bulandı, sonra mekteplerde okutulması men edildi. Tarih kitapları eksiltildi. Tarih tedrisi Osmanlı tarihine hasrolundu. Bazı tarih kitapları polis tarafından toplatılıp han odalarına hapsedildi, rivayete göre bazıları ise yakıtıldı. Evlere yapılan aramalar esnasında tarih kitabı, özellikle de Mizancı Murat Bey'in tarihi bulunursa, sahibinin Trablusgarb'ı boylaması ender vâkıalardan değildi. Böyle bir ortamda tarih toplamak, tarih yazmak ve okutmak usullerinden pek bahs olunamazdı. Meşrutiyet ilan olununca bu tarih orucu birdenbire bozuldu.¹⁹

Dönemin eğitim sisteminin nasıl olduğunu Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945) ise şu şekilde ifade ediyor:

En ziyade korkulan Tarih'di. Fikrin asıl intibahına hizmet edecek, ibret sahasında bir aydınlık yaratabilecek olan bu 'tarih' belası, idarenin huzurunu celbeden bir kabustu. Ve her gün bir çılgın el, avucunda Tarih'ten koparılmış bir küme yaprakla koşarak yağmaladığı bir şeyi Yıldız'ın iştahı bir türlü doyurulamayan ağzına götürürdü. Memleketin tarihinde isyan, ihtilal, hal', suikast, namına ne varsa; idare mesâvisine (kötülük), irtikâb ve irtişâyâ (rüşvetçilik), bu idarenin ahvalini hatıra getirebilecek mahiyette ne bulunursa bunlar kaldırılır, hemen baştan başa bunlarla dolu olan, bunlar çıkınca, ortada manasız, cansız bir kaide (iskelet) şeklinde kalan Türk tarihi, yalnız padişahların servet ve şevketine (kuvvet ve kudretine), harplerin ve fetihlerin daima hanedân-ı Âl-i Osmân şerefine taalluk eden menkıbelerden ibaret kalırdı. Hele tarih-i umûmî, perdesinin ucu kaldırılmayacak, yalnız bir deliğinden karanlıkta temâşâ edilebilecek bir sahneydi ve onda cemiyetleri sarsmış, milletleri uyandırmış, dünyayı meskenet ve esaret hayatından çıkaracak hürriyet ve necat mihveri üzerinde çevirmek için vücuda gelmiş ne inkılaplar varsa, onlar o yarı mer'î sahnenin arkasına, muzlim (karanlık) köşelere tıklımişti. Mesela, cihanı ser-tâser (bütünüyle) değiştirecek yeni esaslar, başka görüşler getiren Fransa Büyük İhtilali, değil mektep kitaplarında, Türk'ün hiçbir yazısında henüz vücuda gelmiş bir hadise değildi.²⁰

¹⁹ Yusuf Akçuraoğlu, "Tarih Yazmak ve Tarih Okumak Usûllerine Dair", *I. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1932, s. 578, 595.

²⁰ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul 1936, s. 171.

II. Abdülhamid döneminde saray tarafından böyle bir uygulama söz konusu iken, bu uygulamalara son verecek zihniyeti yetiştirecek olan dönemin düşünürleri ve öğretmenlerinin yaptıkları ve bunların yazdıkları tarih kitapları oldukça önemlidir. Çünkü Osmanlı devletinin son zaman idarecileri ve Cumhuriyetimizin kurucuları bu dönemin eğitim kurumlarında yetişmişlerdir.

O tarihlerde Batı'dan esen özgürlük fikrinin yayılmaya başladığı gençler arasında tarih ilminin sihirli bir etkisi olmuştur. Bu dönemde Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hamit gibi yazarlar ideallerini gençlere tarih aracılığıyla aşlamayı istemişler ve tarihi eserlere önem vermişlerdir. Namık Kemal'in *Evrâk-ı Perîşan*, *Bârîka-i Zafer*, *Kanije ve Tarihi Piyesi*, *Vatan Yahut Silistre* bunlardan bazılarıdır. Namık Kemal'in *Osmanlı Tarihi* adlı eseri gençler arasında heyecan uyandırması yanında tarihin faydaları üzerinde durması bakımından önemlidir. Namık Kemal'e göre tarih, "vicdanın temizlenmesine, fikri gelişmede, zekânın olgunlaşmasında etkilidir".²¹

II. Abdülhamid döneminde, eğitimciler özgürlük fikirlerini tarih dersleri yoluyla genç nesillere aktarmaya çalışıyorlardı. Kimi zaman sürgün ile cezalandırılan bu eğitimcilerden biri olan İhsan Şerif Bey, "Numûne-i Terakkî Okulu"nun tarih öğretmeni. Tarih derslerinde öğrencilere hürriyet zevkini aşılama gayretinde olan İhsan Şerif aynı zamanda İttihat ve Terakki partisine mensuptur.

Mekteb-i Mülkiyede tarih öğretmenliği yapan Hazım Ahmet Efendi, Hilmi Efendi, Selânik Askerî Rüşdiyesi tarih ve edebiyat öğretmeni Hakkı Baha, Askerî Rüşdiye müdürü Bursalı Tahir, Selânik Dârulmualimîn müdürü Hoca Mahir, Atatürk'ün Fransızca öğretmeni Nakıyyuddin hürriyet hareketlerinden bahseden öğretmenlerdendir.²²

Abdurrahman Şeref Efendi'nin yukarıda kaydettiğimiz M. Graned ile görüşmesindeki "anayasanın ilanıya memleketimiz tarihte okuduğumuz İngiltere gibi oldu kesin inancında idim"²³ ifadesine ve bir öğrencisinin hatıralarında sıkı tedbirlere rağmen tarih derslerinde hiç çe-

²¹ Mustafa Safran, "Osmanlı Tarih Öğretimi ve Osmanlı İmajı", *XIII. Tarih Kongresi*, (Ankara 4-8 Ekim 1999), Ankara 2002, c. III/II, s. 823.

²² Akpınar, *İttihat ve Terakki Dönemi Tarih Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (1908-1914)*, s. 64.

²³ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabcleri*, s. 202.

kinmeden Fransa ihtilalini ve I. Meşrutiyet'in uygulamaya konmamış bir dönem oluşunun sebeplerini bütün tafsilatı ile anlatmasına bakılırsa,²⁴ onu da hürriyet hareketlerinin destekçisi olarak görmek pekâlâ mümkündür.

3.3. Umûr-ı Mâliyye

II. Meşrutiyeti hazırlayan sebeplerin üçüncüsünü, devlet hazinesinin akıl almaz bir israf ve sorumsuzlukla bitirilmiş olması olarak belirleyen Abdurrahman Şeref Efendi, devlet erkânının söz konusu duruma rağmen israfın günden güne artmasının önüne geçmeye çalışmadığına dikkat çekmiştir.²⁵

Abdurrahman Şeref Efendi malî sıkıntılar konusunu *Tarih Musâhabeleri* adlı eserde, "1844-1849 Dönemi Bütçeleri" ve "1876-1878 Dönemi Bütçeleri" adlı iki ayrı makalede özel olarak ele almıştır. Her iki yazısında da o dönemlerdeki Osmanlı Devleti'nin mali durumu üzerinde çok ilgi çekici ve önemli açıklamalarda bulunmaktadır.

Abdurrahman Şeref Efendi, ayrıntıları bir tebliğ metninin hacmini hayli zorlayacak olan söz konusu makalelerde, bir devletin mali durumuyla siyasi durumunun birbiriyle yakından ilgili olduğu gerçeğini vurgulamaktadır. Bu yazılardan Osmanlı Devleti'nin 1844-1849 yılları arasında mali bakımdan dengeli bir görünüm içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bundan ötürü siyasal açıdan Avrupa'daki güçler arasında denge unsuru olarak önem kazanmış bulunan Osmanlı Devleti'nin, özellikle Tanzimat'tan sonra Avrupa devletlerinin gözünde saygınlık kazanmasını devletin henüz bu dönemlerde mali açıdan dar boğazlara girmemiş olmasına bağlanabilir. Bununla beraber, 1853-1856 Kırım savaşının sonunda imzalanan Paris barış antlaşmasının ardından Osmanlı Devletine müttefiklerinin baskısıyla ilan ettirilen "İslâhat Fermanı", yabancı devletlerin Osmanlı Devletinin işlerine iyiden iyiye karışmalarına başlıca neden olmuştur.²⁶ Osmanlı Devletinin ölçüsüz derecede giderlerinin artması sonucu özellikle 1856 yılından sonra Avrupa devletlerinden ve bankalarından alınan borçlar ve bunun yanında durmadan artan iç borçlanmalarla mali dengenin son derece sarsıldığını görüyoruz. 1875

²⁴ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. II, s. 821.

²⁵ Bkz. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 8.

²⁶ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, s. 240-1.

yılında Mahmut Nedim Paşanın sadareti sırasında artık devletin yüklendiği borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma gelmesi üzerine çıkarılan bir kararnameyle Osmanlı Devleti'nin dış ve iç borçları usulsüz bir şekilde yarı yarıya indirilmekteydi.

Abdurrahman Şeref Efendi, Osmanlı Devletinin saygınlığını ve güvenilirliğini ortadan kaldıran bu kararnamenin ilan edilmesinde Mahmut Nedim Paşanın dostu olan Rus elçisi General İgnatıyef'in etkisinin ve akıl hocalığının payının büyük olduğundan bahseder. Mahmut Nedim Paşanın sadareti süresince Rus yanlısı siyaset izlemek istemesi bunun en büyük göstergesidir. Aslında rezalet olarak nitelenebilecek bu kararnameye karşı içte ve dışta büyük tepkiler görüldü. Bunun üzerine Mahmut Nedim Paşa hemen görevden alınmakla beraber artık kaynayan bir kazan durumuna gelmiş olan Balkanlar'da ilk ayaklanma 1875 yılı içinde Hersek'te patlak verdi. Ardından gelen Bulgaristan ayaklanması öteden beri Balkan yarımadasında gözü olan Rusya'nın işine yaradı. Böylece Rusya doğudan ve batıdan Osmanlı Devleti'ne saldırdı. Tanzimat'tan bu yana Osmanlı Devleti'ni bir denge ögesi gibi ele alan Avrupa devletleri, 1875 kararnamesiyle güvenilirliğini kaybetmiş bulunan bu devleti Rusya'ya karşı savunmak gereğini duymadılar ve yalnız bıraktılar. Eski kuşakların "93 Harbi" (1876-1877) dedikleri bu acılarla dolu savaş, gösterilen çabalara karşılık Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlandı.²⁷

İkinci makede özellikle II. Abdülhamid'in mali uygulamalarına değinen Abdurrahman Şeref Efendi'nin ifadelerine göre o dönemin mali şartları ana hatlarıyla şöyleydi;

- a. Başlayan Osmanlı-Rus savaşıyla her şey daha da kötüye gitmeye başladı,
- b. Çaresiz kalınarak kağıt para (kavâim-i nakdiye) çıkarılması kararlaştırıldı,
- c. "Kâime" diye isimlendirilen kağıt para ile altının farkı ilk piyasaya sürüldüğü sırada yüzde onbeş dolayındayken ordunun gereksinimini karşılamak için dışarıdan satın alınan cephaneye ve diğer askerî malzemenin karşılıklarının altın akçe ile ödenmesi-

²⁷ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabcleri*, s. 216.

nin zorunluluğu ortaya çıktı,

- d. Bu durumda devletin altın ve gümüş paraya ihtiyacı olduğu halde piyasada kağıt paranın dolaşması sebebiyle gelirler de devlet hazinesine kağıt para olarak dönüyordu, dolayısıyla kağıt para ile altın alınması zorunluluğu vardı,
- e. Askerî yönetimin bitmek-tükenmek bilmeyen isteklerini altın ile karşılamak için devletin maliye hazinesi dilenci gibi Galata sarraflarını dolaşmaktaydı,
- f. Bu gidişle de hazinenin elindeki kağıt para bitmek üzereydi,
- g. Borçların ödenmesi ertelenerek geçici çarelere başvuruldu, ancak bunlar devletin gelir artışına olumlu yansımamaktaydı,
- h. Rumeli vilâyetinin savaş alanı olması nedeniyle oradan gelir gelmediği gibi oraya masraf edilmekteydi,
- i. Rusya ile yapılan savaş sona erdiğinde memleket de bütçe de darmadağın olmuştu,
- j. Devletin borçlarının ödenmesi için Osmanlı Duyûn-ı Umûmiyesi (Genel Borçlar Yönetimi) meydana getirildi,
- k. Kötü malî durumdan en çok zarar gören maaşlı memurlardı, yılda ancak altı aylık maaş alabiliyorlardı.²⁸

Kısaca içeriğinden bahsettiğimiz makalelerinde Abdurrahman Şeref Efendi, özellikle Osmanlı Devletinin bir çıkmaza girmesine neden olan siyasal ve iktisadî olguyu gayet iyi vurgulamış, yakın tarihimizde tam anlamıyla gün ışığına çıkartılmamış pek çok gerçeği açıkça gözler önüne sermekle önemli bir tarihçilik örneği vermiş, II. Meşrutiyet'i hazırlayan iktisadî gelişmeleri son derece iyi tahlil etmiştir.

3.4. Hürriyet-i Şahsiyye

Bireysel hak ve özgürlüklerin bütün toplumlarda kanunlarla belirlendiğini ve bunların ancak kanunlarla sınırlandırılabileceğini belirten Abdurrahman Şeref Efendi, II. Meşrutiyet'in ilanından önceki dönemde, söz konusu haklara ilişkin ortaya çıkan kanunsuzlukları da çok ciddiye aldığını göstermektedir. Zira o, bu konudaki gelişmeleri de II. Meşruti-

²⁸ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabcleri*, s. 216-9.

yet'in ilanına etken olan temel faktörlerden biri olarak ele almıştır. Yasak bir gazeteyi okumak, ağzından bir söz kaçırmak ya da iki-üç arkadaş halinde bir araya gelmenin, tutuklanarak hapis veya sürgün edilmeye esas teşkil eden suçlarmış gibi görülmesini eleştiren Abdurrahman Şeref Efendi, ülke değiştirmek dahi insanın en doğal hakkı iken o dönemde şehirden şehre gitmenin imkânsızlaştırıldığını üzüntüyle anlatmıştır.²⁹

Abdurrahman Şeref Efendi tarihinden, yasak gazete okunmasıyla ilgili olarak *Mizân* gazetesi sahibi Murad Bey'in cezalandırılmasına ilişkin veriler elde etmekteyiz. Abdurrahman Şeref Efendi'nin anlatısına göre Murad Bey, gazetesinin yayın politikası sebebiyle müebbed kal'abendliğe (kale hapsine) mahkûm edilmiştir. Ancak o, Paris'e kaçıp gazetesini orada çıkarmaya devam etmiştir. Maksudı İstanbul'da bir hareket-i hürriyet-perverâne oluşturarak hükümet-i müstebideyi devirmek olarak telakki edildiğinden, posta ile İstanbul'a gelen çok miktardaki *Mizân* gazetesini bir şekilde edinip okuyanlar sürgün edilmişler, kendisi de gıyâben idama mahkûm edilmiştir.³⁰

İnsanların Avrupa'ya gitmesinin yönetimce mahzurlu görülmesine de değinen Abdurrahman Şeref Efendi, bunun sebepleri üzerinde durmaktadır. Ona göre ilk sebep ülke şartlarının Avrupa ile kıyaslanmasının önüne geçilmek istenmesidir. İkinci olarak ise, daha önce Avrupa'ya gitmiş olan bir grup gencin Osmanlı yönetimine karşı başlattıkları muhalefetin daha fazla destek bulmasını engellemektir. "Umûr-ı husûsiyyesi için esnâf ve tüccâra dahî Avrupa'ya gitmeğe müsâade olunmuyor idi. Teb'anın hukûk-ı tabî'yye ve kânûniyyesi kâğıd üzerinde yazıdan başka bir şey değildi." diyen Abdurrahman Şeref Efendi, hürriyet-i şahsiyyeyi kısıtlayan söz konusu bütün baskıların memleket içinde ortaya çıkardığı huzursuzluğun, II. Meşrutiyet'in ilanını gerektiren en önemli sebeplerden olduğuna işaret etmiştir.³¹

3.5. Yıldız Sarayı

Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre II. Meşrutiyeti hazırlayan en

²⁹ "Memnu' gazete okumaktan veya ağzından bir iki söz kaçırmaktan veyahud iki üç kişi bir yere toplanmaktan dolayı geceleri hâneleri basılarak tevkif edilmek ve bilâ-muhâkeme habs ve nefy olunmak bir kâide-i umûmiyye hükmüne girmiştir." *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 8.

³⁰ Bkz. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 133.

³¹ Bkz. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 9, 68.

önemli sebeplerden birisi de Yıldız sarayı ile ilgili, gerçeklik payı çok yüksek olan söylentilerdi. Sultan II. Abdulhamid'in ikametgâhı olan Yıldız sarayında olanlar halka çok abartılarak yansıtılıyordu. Bu, mevcut durumu daha da gerginleştiriyordu. Ama Abdurrahman Şeref Efendi, eleştiri konusu olan pek çok hususun maalesef doğru olduğunu savunuyordu. Onun ifadelerine göre saraydaki maddi israflara ek olarak, jurnal takdimi ve sahte sadakat gösterilerinde bulunanların oluşturduğu bir saraylı zümre padişahı resmen kullanıyor, saraya yerleşerek askerlikten muaf oluyordu. Bu durum saray hizmetkârlarının sayısının inanılmaz derecede artmasına sebep olmuştu. Hatta saraydaki aşçı sayısının bile iki binden fazla olduğu bilinmekteydi. "Hünkâr emrederse babamı bile keserim" diyen bu saraylı menfaatperest zümre karşısında doğal olarak vatan ve milletini sevenlerin ciddi tepkiler gösterdiğine dikkat çeken Abdurrahman Şeref Efendi, böylesine ayıplanan ve nefret edilen bir yolsuzluk ve israf mekânında II. Abdulhamid'in otuz sene mahbus gibi yaşamış olduğunu savunmuştur.³²

Halid Ziya Uşaklıgil de "istibdadın Yıldız sarayı bal alınacak bir arı kovanı gibi kaynaşmaktaydı" derken, Abdurrahman Şeref Efendi'nin bahsettiği hususları şu sözleriyle desteklemektedir:

Zihinlerde hep Abdülhamid sarayının müthiş boğazına akıp eriyen fakir milletin paraları çalkalanıyor ve millet açlıktan kıvranırken, her gün yüzlerce koyun, tavuk, hindi yutan, yüklerle meyve ve sebze, şeker eriten; mangalına bir avuc kömür, ocağına iki odun koymaktan âciz bir halk kara kışdan titrerken azim kazanların altına yüzlerce araba mahrukat döken bu saray mutbıkları âdetâ bir dağ mehabetiyle şişib kabarmış mahuf bir canavar şeklini alıyordu. Yıldız sarayının seknesi binlerce memur ve müstahdemden mürekkebedi. Her biri bir unvan ve iktidar taşıyan zevâtdan başka kâtibler, mütercimler, yaverler, bendegân, şifre kâtibleri, hümâyun memurları, sonra yüzlerce casuslar, muhafızlar, tabibler, daha kimbilir neler ve daha aşağılara inildikçe kapıcılar, bekçiler, gaziler, kuşçular, bağçıvanlar, velhasıl bir ordu vardı ki keseleri hep Yıldız'ın parasıyla olduğu gibi mi'deleri de hep gene o sarayın kazanlarından çıkan gıda ile dolardı.³³

³² Bkz. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 9-10.

³³ Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi: Son Hatıralar*, İstanbul 1940, c. I, s. 32-3.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde, söz konusu durumu destekleyen daha pek çok veri sunabilmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Ancak özetle verdiğimiz ifadeler zannediyoruz zamanın şartlarını yanıtsıtmakta oldukça yeterlidir. Fakat meseleye bir de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, II. Abdülhamid dönemindeki bazı devlet görevlilerinin cezalandırılmaları vesilesiyle Abdurrahman Şeref Efendi'nin kullandığı ifadeleri kaydederek bakmakta yarar olduğunu düşünmekteyiz.

Abdurrahman Şeref Efendi'nin, II. Meşrutiyet dönemi olaylarını konu alan tarihinde, özellikle 31 Mart vakası (31 Mart 1325/13 Nisan 1909) sonrası oluşturulan divân-ı harblerde idam, sürgün, müebbed ve muvakkat kürek, kal'abend ve hapis cezalarına çarptırılan şahıslardan bahsederken sarf ettiği ifadelerden bazıları şöyledir:

- a. "Yıldız'ın icrâat-ı müstebidâne ve zâlimânesine vâsita olanların birincilerinden idi" s. 131
- b. "Çok adamları nefy ve alâ-rivâyetin bazılarını denize ilkâ etdirmişdir." s. 131
- c. Maiyetinde müteaddid kâtibler ve zâbitler ve sivil polisler ve hafiyeler olup hafiye tahsîsâtında vâfir avâidi var idi." s. 131.
- d. "31 Mart'da dahi hâkân-ı sâbika jurnalle vak'anın sûret-i cereyânına dâir malumat verdiği rivayet edilmiş." s. 131.
- e. "Erâzilden idi". s. 132.
- f. "Gazetesinde Sultan Abdülhamid'e açık mektub serlevhasıyla yazdığı makâlesinde padişahı istibdâda ric'ate davet eyliyor idi." s. 132.
- g. "Sultan Abdülhamîd'in evânında dâiresine intisâb etmiş idi ve geceleri hidmet-i tarassudu hüsn-i îfâ eylediğinden vehmi saltanatından kadîm olan efendisinin emniyetini kazanmış idi." s. 134.
- h. "Zâhir ve bâtını çirkin ve murdar olub edâin-i mürteşiyândan ve esâfil-i müzevvirândan ve münâfikândan ve ezâzil-i riyâkârândandır" s. 134.
- i. "Arafat'da hüccâc-ı müslimîni jurnal etmişdir." s. 134.
- j. "hubb-i mâla mübtelâ olub levâzım-ı askeriyye müteahhidlerin-

- den ve sâireden birçok paralar aldığı söylenmektedir.” s. 136.
- k. “O kadar haysiyetsiz ve nâmussuz bir mürteşidir ki hakkında hasenâta dâir bir söz yazmak mümkün değildir.” s. 136.
- l. “Kusûru rüşvetsiz me’mûr intihâb ve nasb etmemesidir. Muata-sarrıflar ve kazâ kaymakamları bu herîfin avucunu yağlamadık-ça mansab olamazlar idi” s. 136.
- m. “Jurnalcilerin eşnâ’ıdır. Yevmiye mutavassıtan yirmi jurnal verir idi.” s. 137.
- n. “Her tarafda hafiyeleri var idi. Umûm mekâtib-i askeriyye nâzırı dahî olmakla harbiyye ve tıbbiyye mektepleri talebesi onun yüzünden pek çok gadr ve kahre uğramışdır.” s. 137.
- o. “Huzûr-ı hakka ne yüzle çıkacağını bilemem. İstibdâdın en muhavvef tarafdârıdır.” s. 137.
- p. “Türkçe kitâbeti jurnal yazmaktan ileri gitmemişdir.” s. 137.
- q. “... sadârete göz diktiği cihetle istihzâr-ı esbâbı zımında her hafta muntazam ve havsala-i fikriyyesiyle mütenâsiben ‘siyasî’ jurnalciliklerini tekdîm eylerdi.” s. 137.
- r. “Envâ’ı şeytanet ve mekidet itimâl ve isti’mâliyle hakan-ı sâbıkın gözüne girmiş ve kurnazlık ve yaltaklık ile hayli parasını çekmiştir.” s. 138.
- s. “Cabbar bir adam olup Hicaz ahâlisine göz açdırmamış ve rüşvet almak için ihtira’ etmediği şeytanet kalmamışdır.” s. 138.
- t. “Dâire-i bahriyyenin zehirli akrebi idi.” s. 141.

Yukarıda kaydettiğimiz alıntılar, II. Abdülhamid döneminde devlet kademelerinde görev yapan insanlar için Abdurrahman Şeref Efendi’nin kullandığı ifadelerdir. Görüldüğü üzere bunlar, daha önce II. Meşrutiyet’i hazırlayan sebeplerle ilgili olarak Abdurrahman Şeref Efendi’nin sıraladığı maddelerin içerikleri ile örtüşmektedir. Biz elbette ki burada onun serdetmiş olduğu kanaatleri destekleyen örneklerden çok azına yer verdik. Zira özellikle II. Meşrutiyet dönemini konu alan eseri içerisinde, benzer malzeme adeta bol miktarda serpiştirilmiştir.

Konu ile ilgili genel değerlendirmeye geçmeden önce, son olarak Abdurrahman Şeref Efendi’nin II. Meşrutiyet’in yeniden ilanı ile ilgili şu

ifadelerinin de önemli olduğunu düşünmekteyiz:

1908 Temmuz'unun 10-23'ünde meşrûtiyet-i Osmâniye fevkalâde şevk ve server içinde îâdeten ilan kılındı. Bu bir zarûret-i mübreme idi. Ufk-ı istikbalde devlet kesif ve mazlum bulutlarla mestûr idi. Bulutların sıyırılması ve hurşid-i felâhın tulû'u ancak hürriyet ve kânûn ile mümkûn idi. Otuz seneden beri hükümden sâkıt olan Kânûn-ı Esâsî vâkıa her sene Salmâmelerin başına yazılır ve mütefekkirin onu okumaktan hâli kalmaz ise de metnine vâkıf olmak kâfi olmayıp muhteviyâtını hüsn-i sûretle tatbik eyleyerek kavâid-i meşrûtiyeti memlekete yerleştirmek ve sindirmek muktezi idi. Senelerce devam eden istibdâdın birden bire yeni usûle tahvili sarsıntılar hudûse getireceği tabii olup tezelzülâtı memleketin iliklerine kadar işlemeden geçiştirmek ve aksi tesirler husûlüne meydan vermemek Avrupa takalübât-ı güzîstesine derin bir ittıla'a ve inkılâbımızı millet-i Osmâniyenin terkibi, an'anesi, havsalası ile telife mütevakkıf idi. Halbuki dimağlarda esen havalar itidâl-i fikir ashâbını dahî sürüklüyor idi. Mîlel-i mütehâbbenin alkışlarına neş'e-i muvaffakiyet dahî munzam olarak ve matbûâtın adedi her türlü tahminin fevkinde çoğalıb lisânı da boşanarak ferce bulan taşkınlıkları vesile addiyle bazı mesâil-i muallakanın sür'at-i tesviyesine kıyam edenler oldu. Ez-ân cümle Avusturya hükümeti Bosna-Hersek'in kat'iyyen ilhâkını ve Bulgaristan istiklâlini ilan eylediler. Bu iki hadise meşrûtiyet-perverân için nazar-ı itibara alınacak intibahlar idi. Gavâilin çorap söküğü gibi tevâlisi ihtimâl-i şâyân-ı teemmül idi. Ama halk ve zümre-i şübân ilân-ı meşrûtiyetle gavâilin bittiğine ve mülk ve devletin müstağır-ı füyûzât olduğuna kanaat gösteriyor idi.³⁴

4. Abdurrahman Şeref Efendi'ye Göre Meşrutiyetten Anlaşılması Gereken Nedir?

Abdurrahman Şeref Efendi, Meşrutiyetten ne anlaşılması gerektiğine ve uygulama yanlışlıklarına da dikkat çekmiştir. Onun Sultan V. Mehmed Reşat için yazdığı makaledeki şu ifadeleri dikkat çekicidir: "Şark-ı kadîmde 'Şah vakıf gerektir ahvale; Ger vezire vay hale' ve garb-ı cedîdde 'Padişah saltanat sürer, hükümet etmez', iki düstûr-ı mütezadd karfha-i milelden sadır olmuştur... Sultan Abdülhamid Han, birinci düsturda ifrata ve Sultan Mehmed Han-ı Hâmis ikinci düsturda tefrite

³⁴ Abdurrahman Şeref Efendi, *Harb-i Hâzırın Mcnşci*, İstanbul 1334/1918, s. 131-2.

sülûk etmişlerdir. Muamelatda ifrat, tefrit makbul olmayıp hayru'l-umûr âdildir. Usûl-i meşrutiyette idare-i devletin mesuliyet-i umûmiyesi vükelâya aid olup zât-ı hükümdârînin adem-i mes'ûliyeti memleketin ahvâline bîgâne kalması manasını tazammun etmiyor.”

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü üzere Abdurrahman Şeref Efendi, meseleye tarihçi hassasiyeti ve devlet adamı ciddiyetiyle yaklaşmış ve son derece makul bir şekilde değerlendirmiştir. Buna göre padişahın ne tüm yetkileri sıkı bir şekilde kendinde toplaması, ne de yönetimi tayin ettiği vekillere bırakıp sorumsuz bir şekilde kenara çekilmesi doğrudur. Dolayısıyla saltanatları döneminde söz konusu iki tavrı sergilemiş olan II. Abdülhamid ve V. Mehmed'i eleştirmiştir. Bu bağlamda Abdurrahman Şeref'in yazılarına bakıldığında, ortaya koyduğu düşüncelerden “taçlı” meşrûti bir yönetime taraftar olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Rus İhtilali konusunda, Kerensky'nin geçici hükümeti döneminde yazdığı yazıda, o sırada Rusya'da sürmekte olan kargaşayı dile getirirken meşrûtiyet-i mutedile taraftarlarını (ılımlı meşrûtiyetçileri) savunmuş, çeşitli uluslardan oluşan Rus toplumu için en yararlı yönetimin ılımlı meşrûti yönetim olduğunu ileri sürerek, böyle bir toplumun ancak ılımlı bir meşrûti yönetimle bir arada yaşayabileceği inancında olduğunu göstermiştir.³⁵

Değerlendirme ve Sonuç

Abdurrahman Şeref Efendi II. Abdülhamid'in saltanat döneminin tamamını bizzat yaşamıştır. Ancak o, daha önceki dönemin canlı şahitleriyle büyüdüğü için, Osmanlı'nın ortalama yüz yıllık bir tarihini bütün yönleriyle ve son derece iyi bilen bir eğitimci, tarihçi ve devlet adamıdır. Kaleme almış olduğu eserlerinden ve makalelerinden edindiğimiz kanaate göre eleştirel bir zihniyete sahiptir. Döneminin pek çok olay ve devlet adamlarına seviyeli eleştirilerde bulunmuştur. Bizzat yaşadığı II. Abdülhamid dönemi değil, daha önceki Tanzimat dönemi de onun yazılarında tüm yönleriyle eleştiri konusudur. Tanzimat döneminin uygulamalarını eleştiren ve ayrıştıran üç bölümlük makalesinde düşüncelerini son derece açık bir biçimde ortaya koymuştur.

Türk toplumu açısından çeşitli alanlarda açılım ve değişimin ya-

³⁵ Bkz. Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, s. 394-6.

şandığı Tanzimat döneminde ve sonraki bunalımlı devirde, başta özgürlük kavramı olmak üzere çok yeni ve alışılmamış bazı temel kavramların karşısında Abdurrahman Şeref Efendi'nin çekimser olduğu kadar kuşkuyla davrandığını görüyoruz. Bu konuda “Yeni Osmanlılar ve Özgürlük” başlıklı yazısında şöyle demektedir:

Evet, istenilen özgürlüktü. Ama bu çekici sözün siyasal anlamı sözlüklerdeki gibi açık ve seçik değildir. Özgürlük kavramı gerçekten elde edilmesi zor bir avdır. Onu getirdik demekle istenildiği zaman istenildiği yere getirilebilir mi? Çünkü en küçük olaydan etkilenen ince, zayıf yapılı özgürlük kavramını bir yere getirmekten çok onu korumak zor olsa gerektir.³⁶

Abdurrahman Şeref Efendi, özellikle gençlik çağında içerisinde yaşadığı dönemin şartlarının büyük etkisi ile eleştirel bir tutuma sahip olmuştur. Çünkü o pek çok olay ve gelişmeyi yakından izlemiş, şahit olmuştur. Ancak onun, II. Abdülhamid'i şahsen eleştirmek yerine daha çok onun çevresindekileri eleştirdiğini görmekteyiz. Çünkü o, çevresindeki insanların padişahı şahsî menfaatleri uğruna sınırsız bir şekilde kullandıkları kanaatindeydi. Bu noktada, çevresini nitelikli ve erdemli kişilerden oluşturamamış olmakla Sultan II. Abdülhamid de âcizlikle eleştirilebilir. Fakat Abdurrahman Şeref Efendi, yazılarında buna ilişkin sadece bir iki yerde oldukça nezaketli eleştirilerde bulunmuştur. Örneğin “vehmi saltanatından kadim olan” gibi.

Abdurrahman Şeref Efendi, Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine geçişte emek harcayan pek çok öğrenci yetiştirmiş, kendisi de daima çağdaşlaşmadan yana olmuştur. II. Abdülhamid döneminde de temel hak ve özgürlüklerden, Cumhuriyetten ve Fransız ihtilalinden bahsedebilmiş olduğunu hatırlayacak olursak, onun özgürlük ve meşrutiyet taraftarı olduğuna rahatlıkla hükmedebiliriz. Hatta “Kânûn-ı Esâsî ve meşrutiyet ihsan olarak verilmez. Millet tarafından ya güzellikle veya cebren alınır. Ben; memleketimizde Kânûn-ı Esâsî ve hürriyet olmadığı sıralarda talebeye ‘hürriyet verilmez, alınır’ derdim. Milletler bu hürriyeti ne vakit alırlar. Kendilerine istibdad geldiği ve meşrutiyetin bir nimet-i uzmâ olduğunu anladığı zaman”.³⁷ sözleriyle ispat olunabilir.

³⁶ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, s. 176.

³⁷ Abdurrahman Şeref Efendi, *Târih-i Asr-ı Hâzır*, İstanbul 1329/1913, c. I, s. 378.

1923 yılında II. TBMM'ne İstanbul milletvekili olarak giren ve ikinci meclisi en yaşlı üye sıfatıyla başkanlık yaparak açmış olan Abdurrahman Şeref Efendi, bu dönemde İstanbul milletvekili olmasına rağmen Ankara'nın başkent olmasına destek vermiş, Cumhuriyetin ilanı sırasında söylediği sözlerle Türk siyasi hayatında kalıcı izler bırakmıştır. Abdurrahman Şeref Efendi, millî mücadele sonunda, Ankara'da kurulan yeni hükümet ve devletin, Osmanlı devletinden farklı olduğunu o sırada kavrayabilen nadir şahsiyetlerden olmuştur.³⁸

Son olarak denilebilir ki, Abdurrahman Şeref Efendi meşrutiyet rejiminin içeriğine ilişkin olarak daha I. Meşrutiyet'ten itibaren bilgili ve ilgilidir. Hem birinci, hem de ikinci meşrutiyetin ilanlarını, bir anayasa ihtiyacının kaçınılmaz sonucu olarak görmüştür. Ona göre I. Meşrutiyet'in ilanı, politik sıkıntıları yatıştırmak için halkın ağızına sürülen bir parmak baldır. Bir tarihçi gözüyle, II. Meşrutiyet'i hazırlayan sebeplerin başında I. Meşrutiyet'in gerekliliklerinin yerine getirilmeyişini görmektedir ki, beş madde halinde üzerinde durduğu sebeplerin tamamı aslında bu durumu açıklama gayretidir.

Kaynaklar

Abdurrahman Şeref & Ahmed Refik, *Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye Dair*, İstanbul 1918.

Abdurrahman Şeref, "Sultan Abdülhamid-i Sâni", *Servet-i Fünûn*, 8 Mart 1918.

Abdurrahman Şeref, *Coğrafyâ-yı Umûmî*, İstanbul 1306/1890.

Abdurrahman Şeref, *Harb-i Hâzırın Menşei*, İstanbul 1334/1917.

Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339/1920.

Abdurrahman Şeref, *Târih-i Asr-ı Hâzır*, İstanbul 1329/1913.

Akçuraoğlu, Yusuf, "Tarih Yazmak ve Tarih Okumak Usûllerine Dair", *I. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1932.

Akpınar, Murat, *İttihat ve Terakki Dönemi Tarih Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (1908-1914)*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bi-

³⁸ Demiryürck, *Devlet Adamı ve Tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi*, s. 139-140.

limler Enstitüsü, Konya 2003.

Baymur, Fuat, *Tarih Öğretimi*, İstanbul 1864.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-9.

Demiryürek, Mehmet, *Devlet Adamı ve Tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 1999.

Efdaleddin, *Abdurrahman Şeref Efendi Terceme-i Hâli*, İstanbul 1927.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1939.

Kodaman, Bayram & Ünal, Mehmet Ali, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Safran, Mustafa, "Osmanlı Tarih Öğretimi ve Osmanlı İmajı", *XIII. Tarih Kongresi*, (Ankara 4-8 Ekim 1999), III/II, Ankara 2002.

Uşaklıgil, Halid Ziya, *Kırk Yıl*, İstanbul 1936.

Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi: Son Hatıralar*, İstanbul 1940.